

ἐκ Σάμου στοχαστοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐπὶ πλέον, θὰ ἐπιτελέσῃ αὕτη, πλὴν ἄλλων, καὶ σοβαρὸν κίνητρον διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι περὶ τὸν Ἐπίκουρον Σπουδὰς ἀφ' ἑτέρου.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

Εὐαγγελίας ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ-ΔΕΡΜΟΥΣΗ, *Ὁ πρῶτος ἐλληνικὸς στοχασμός*, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1987, 104 σελ.

Στὸ κεφάλαιο I, μὲ τίτλο «Ἀπὸ τὸ Μῦθο στὸ Λόγο» ἡ συγγραφέας υἱοθετεῖ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ μῦθος εἶναι πρόδρομος τῆς φιλοσοφίας καὶ συχνὰ μάλιστα φορέας φιλοσοφικῶν ιδεῶν, ἄποψη ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐλληνικοὶ μῦθοι ἀποτελοῦν ἔκφραση λογικῆς σκέψης, προβαίνουν σὲ ὁργάνωση τῆς πραγματικότητας καὶ συχνὰ θίγουν κοινωνικά, ἠθικά καὶ μεταφυσικά προβλήματα. Συνεπῶς ἡ θρησκευτικὴ σκέψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων «ἔπαιξε τεράστιο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς φιλοσοφίας» (σελ. 8).

Στὸ κεφάλαιο II (σελ. 11-14) «Ἡ θρησκεία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα», ἡ συγγραφέας ἀναφέρει βέβαια τὶς κοσμοϊστορικὲς μετακινήσεις ἐλληνικῶν φύλων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ποὺ εἶναι ἀμάλγαμα τῶν πεποιθήσεων τῶν προ-ἐλληνικῶν λαῶν (ιδανικὸ τους ἢ διατήρηση τῆς γονιμότητος τῆς γῆς, καὶ συνεπῶς ἡ μυστικιστικὴ διαμόρφωση τῆς θρησκείας) καὶ τῶν ἐλληνικῶν φύλων —εἰσβολέων— ποὺ ὡς λαὸς πολεμιστῶν ιδανικὸ τους ἔχουν τὴ δύναμη, ὅπως αὕτη ἀντικαθρεφτίζεται στὸ φωτεινὸ κόσμο τοῦ Ὀμήρου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε μία πρωτότυπη καὶ εὐστοχη λύση ποὺ δίνει ἡ συγγραφέας. Δείχνοντας ὅτι ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς (ἱστορικο-φυλετικῆς, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῆς) ἀνάμεσα στὰ θρησκευτικὰ ρεύματα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, πρῶτο, τονίζει ὅτι «ἡ διαμόρφωση τοῦ θεϊκοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων» (σελ. 12) καὶ δεύτερο, χωρὶς νὰ παρακάμπτει τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς ἢ νὰ παίρνει δογματικὴ στάση ἀπέναντι στὴ συνύπαρξη τῆς ἀρχαιότερης ὀργιαστικῆς λατρείας καὶ τῆς νεώτερης ὁμηρικῆς, ἀφήνει δίχως κανένα δογματισμὸ στὸν ἀναγνώστη τὴν εὐθύνη νὰ τοποθετηθεῖ ἀπέναντι στὴν παραδοξότητα αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητος με τὸ νὰ ὑπενθυμίζει ἀπλὰ ὅτι «ἐκεῖνο ποὺ καθορίζει ὀριστικὰ τὴ στάση μας εἶναι τὰ κριτήρια ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος» ἀνεξάρτητα δηλ. ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ σειρά (σελ. 13).

Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ περιλαμβάνει τέσσερα ἐπιμέρους θέματα: Α. Τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων, Β. Τὰ Μυστήρια, Γ. Τὸν Ὀρφέα καὶ Δ. Τὴ διδασκαλία τῶν Ὀρφικῶν. Σωστὰ ἢ συγγραφέας ἀσχολεῖται μὲ τὰ παραπάνω θέματα ἐφόσον ἄλλωστε ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ στὸ παρελθόν (βλ. Ὀρφέας ὁ Ἑλληνας, Ἀθήνα 1982, «Ἑστία»). Καὶ κατορθώνει νὰ σκιαγραφήσει μὲ σαφήνεια καὶ ἐρμηνευτικὴ διάθεση τὸ ὕλικό της παρὰ τὴ γνωστὴ περιπλοκότητα τῶν θεμάτων ποὺ ἐπιβαρύνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφικὴ ἀντίθεση.

Στὸ Α' μέρος (σελ. 11-14) δίνεται μία ὅσο τὸ δυνατὸ συνοπτικὴ ἀλλὰ συγχρόνως περιεκτικὴ περιγραφή τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ Δωδεκαθέου καθὼς καὶ τῶν συναφῶν προβλημάτων γιὰ τὴν προέλευση καὶ ἐξέλιξή του. Αὐτὸ ποὺ καταρχὴν ἐντυπωσιάζει τὸ μελετητὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας εἶναι ἡ πολυμορφία τῶν χαρακτήρων πράγμα ποὺ ἡ συγγραφέας ἀποδίδει κατὰ ἓνα μέρος καὶ στὸν ιδιόμορφο τρόπο σκέψης τῶν Ἑλλήνων (σελ. 15). Ἐπίσης ἐπισημαίνουμε ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες ἀπαντήσεις ὅπως λ.χ. στὸ πρόβλημα τῆς πολυγαμίας τοῦ Δία (σελ. 19-20), στὸ ζήτημα τῆς προέλευσης τοῦ Ποσειδώνα, στὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ὀριοθετοῦν τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀπόλλωνα (σελ. 25-30) καθὼς καὶ στὶς διάφορες ἐκδοχὲς σχετικὰ μὲ τὴ διονυσιακὴ λατρεία (σελ. 38-47).

Στὸ Β' μέρος περιγράφονται κυρίως τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ δίνεται ἐξήγηση τῆς ἱστορίας τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης μὲ ἀναγωγὴ στὶς φάσεις τῆς καλλιέργειας τοῦ σιταριοῦ (σελ. 55).

Στὸ Γ' καὶ Δ' μέρος ἡ συγγραφέας ἀσχολεῖται μὲ τὸν Ὀρφέα καὶ τὴ Διδασκαλία τῶν Ὀρφικῶν ὁλοκληρώνοντας, ὅσο τῆς τὸ ἐπιτρέπει ὁ χῶρος, μία πλήρη ἔκθεση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Βέβαια τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ὀρφέα, ἡ προέλευσή του, οἱ ιδιότητες, οἱ σχέσεις του μὲ ἄλλες θεότητες εἶναι προβλήματα περίπλοκα καὶ ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ ἀπασχολοῦν τὴ διεθνή βιβλιογραφία. Γενικὰ πάντως ἡ παρουσίασή τους ἀπὸ τὴ συγγραφέα γίνεται μὲ τρόπο ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ κατανοητό, καθόλου δογματικὸ καὶ καλλιεργεῖ τὸ ἔδαφος γιὰ παρατέρα γόνιμο προβληματισμό, ποὺ ὅπως εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, λείπει ἀπὸ τὴν σύγχρονη ἐλληνικὴ προβληματική.

Συγκεκριμένα ἐπισημαίνουμε τὴ θέση τῆς συγγραφέως ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τοῦ «προσώπου» τοῦ Ὀρφέα, ὡς σημείου συνάντησης τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Διόνυσου, ἐφόσον ἀναδιαμόρφωσε τὴ θρησκεία τοῦ τελευταίου εἰσάγοντας σ' αὐτὴν ἀπολλώνεια στοιχεῖα (σελ. 70), χωρὶς βέβαια ποτὲ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο θεό.

Τὸ Δ' κεφάλαιο, «Ἡ διδασκαλία τῶν Ὀρφικῶν» συμπληρώνει τὸ προηγούμενο κεφάλαιο μὲ ἀναφορὰ στοὺς «ἀμφὶ Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον»,

τούς ραψωδούς - ποιητές δηλ. πού ἀποτελοῦσαν σύγχρονα καὶ ἰδρυτὲς τελετῶν. Ὅμως οἱ τελετὲς αὐτὲς, συμπεραίνει ἡ συγγραφέας, δὲν συνιστοῦσαν ἀπὸ μόνες τους τὸν Ὀρφισμό. Ὁ Ὀρφισμός, δίχως ἴσως συγκεκριμένη θεότητα, περιελάμβανε ποικίλες θρησκευτικὲς τελετὲς, ποιήματα, μυστήρια καὶ τὸ μόνο πού δικαιολογοῦσε τὴ χρήση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀρφέα σ' αὐτὲς ἦταν μία ἐνότητα ἀντίληψης καὶ μία οὐσιαστικὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς θρύλους γιὰ τὸν Ὀρφέα καὶ τὴ φύση τῆς ὀρφικῆς θρησκείας (σελ. 72, 73).

Ἡ παρούσα μελέτη συμπληρώνεται μὲ δύο ἀκόμα κεφάλαια, ἀφιερωμένα στὸν Ὅμηρο (κεφ. III καὶ τὸν Ἡσίοδο, κεφ. IV). Σκοπὸς τους εἶναι νὰ τοποθετήσουν τὸν ἀναγνώστη μέσα στὸ ὁμηρικὸ καὶ ἡσιόδειο πλαίσιο ὥστε νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία διὰ μέσου τῶν δύο μεγάλων ἐκφραστῶν της. Ἔτσι στὸν ὁμηρικὸ κόσμο ὁ ἄνθρωπος ἀδύναμος ἀπέναντι στὸ πεπρωμένο καταβάλλει γενναῖες προσπάθειες νὰ τὸ ἀψηφήσῃ καὶ νὰ ἀπελευθερωθεῖ, ἐνῶ μέσα στὸν ἡσιόδειο κόσμος ὁ καθορισμὸς εἶναι σχεδὸν ἀπόλυτος. Μόνο βελτίωση τοῦ βίου εἶναι δυνατὴ χάρις στὴ δουλειά.

Μέσα στίς λιγοστὲς σελίδες τῆς μελέτης της, ἡ Κυρία Εὐαγγελία Μαραγγιανοῦ-Δερμούση κατόρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ συνοπτικὰ καὶ περιγραφικὰ θεμελιώδεις ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία χωρὶς νὰ παραλείψῃ τὴν ἀναφορὰ στὴ βιβλιογραφία ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ διστάσῃ νὰ ἀναπτύξῃ θέσεις καὶ ἀπόψεις προσωπικὲς. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι προτροπὴ γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τὸ φοιτητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς, νὰ στραφεῖ καὶ πρὸς τὴν ἀρχαία θρησκεία μὲ τὴν ὁποία ἡ φιλοσοφία συνδέεται ποικιλότροπα.

Ἄννα ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ

Τάκη ΤΖΑΜΑΛΙΚΟΥ: *Ἑλληνισμὸς καὶ Ἀλλοτρίωση* (Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Πρόκληση). Ἐκδόσεις Γνώση, 270 σελ., δρχ. 500.

Μία ἀπὸ τίς κεντρικὲς ἀπόπειρες αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ἐννοίας *Ἑλληνισμὸς* καὶ τῶν θεμελιωδῶν χαρακτηρισμῶν πού συνθέτουν τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ φαινόμενο.

Ἡ ἐννοία *Ἑλληνισμὸς* ἔχει γίνῃ ἓνα μεῖζον σημεῖο διαφωνιῶν (ἀλλὰ καὶ ὑπεραπλουστεύσεων), ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεφάνη ὡς θρησκεία καὶ οἱ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἐπεχείρησαν νὰ ἀντιδιαστείλουν ὅ,τι θεωροῦσαν ὡς «Χριστιανικὸ» ἀπὸ ὅ,τι ἑβλεπαν ὡς «ἐλληνικόν».

